

БЕРГУНОВ Віктор Анатолійович,
професор,
директор ДНСГБ УААН,
заслужений працівник сільського
господарства України

(м. Київ)

**ВІКОВИЙ ПОСТУП
ІНСТИТУТУ РОСЛИННИЦТВА ІМ. В.Я. ЮР'ЄВА УААН.
ЮВІЛЕЙНЕ СВЯТО І ВИЗНАЧНА ПОДІЯ
У НАУКОВОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ**

У статті розповідається про визначні державотворчі події в аграрній науці України. В розрізі фактів, імен доводиться необхідність пам'ятати, шанувати, використовувати кращі наукові здобутки нашого народу.

В статье рассказывается о выдающихся событиях в аграрной науке Украины. В разрезе фактов, имен доказывается необходимость помнить, почитать, использовать лучшие научные достижения нашего народа.

State important events in Ukrainian agrarian science are observed in the article. The necessity of remember, hold in high respect, use the best scientific achieved results of our people are examined through the facts and names.

Особисто досліджуючи понад десять років історію започаткування, становлення й розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні із застосуванням методів історико-наукового аналізу та біографістики через події при домінуючому підході, в основі якого лежить національна ідея, та запропонувавши періодизацію історичних етапів розвитку і управління аграрної науки в Україні, шестиетапну періодизацію еволюції сільськогосподарської дослідної справи на шляху до обласної побудови, дев'ятиетапну стосовно розвитку вітчизняної агрономії, академізації взагалі, інститутизації ґрунтознавства в Україні, відтворивши цілісну картину існування альтернативи класичної сільськогосподарської дослідної справи як одного з феноменів радянської доби – колгоспної дослідної справи, беруся

стверджувати, що стосовно становлення й розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні по-справжньому державотворчими віхами стали три взаємодоповнюючі та еволюціонуючі події: 1) заснування Полтавського дослідного поля у 1884 році; 2) створення Харківської селекційної станції у 1908 році та 3) великомасштабні обстеження ґрунтів України, починаючи з 1957 року.

Нещодавно перша і третя події отримали свої вітання, на галузевому рівні – відповідно з боку Української академії аграрних наук та Міністерства аграрної політики України. Відбулися урочистості в колективах, що є сьогодні правонаступниками подій, – у Полтавському інституті АПВ ім. М. І. Вавилова та Харківському національному університеті ім. В. В. Докучаєва разом із ННЦ «Інститут агрохімії та ґрунтознавства ім. О. Н. Соколовського» УААН. На жаль, загальнодержавного визнання або сприйняття на фоні постійних політико-економічних змін у незалежній Україні, яка залишається за своєю суттю аграрною країною, не відбулося. Зовсім не хотілося б, щоб поза увагою держави і політизованого суспільства пройшла третя подія – 100-річчя від дня створення правонаступника Харківської селекційної станції – Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН. Кращий дослідний інститут мережі УААН за своєю адаптацією до декларованої владою європейської інтеграції та глобалізації, безперечно, потребує з боку влади відповідних преференцій за зроблене стосовно основи основ майбутнього демократії – продовольчої безпеки. Бажання УААН та Мінагрополітики України в межах власних можливостей зробити справжнє свято для працівників цієї славетної установи є недостатнім. Потрібна увага як виконавчої, так і законодавчої влади не тільки фінансовою підтримкою, що для будь-якої науково-освітньої установи країни є не зайвим, а й повагою суспільства. Поки ми не будемо по-справжньому пишатися не тільки гімном, прапором, поважати кожного за зроблене в ім'я майбутнього держави, вона остаточно дійде до стану, коли від неї вже нічого не залежатиме. Мені особисто прикро, що непомітно пройшов 2007 рік з 90-річним ювілеєм тієї ж виконавчої та законодавчої влади і практично всіх

перших основоположних міністерств, за винятком іноземних справ. Та й нинішній 2008 рік – дата заснування Національної академії наук України, або академічної наукової думки взагалі. Але і ця подія поки що залишається поза належною увагою можновладців. Таке удвічі прикро! Бо чим далі Україна просувається в роках державності, тим стає зрозумілішим, що найбільшими її здобутками, визнаними світовим співтовариством, є наука й освіта. На жаль, політичні баталії від виборів до виборів можуть знову, як і в 2007 році, все перевести у площину бажань непримхливих ювілярів. Тому потрібно змінювати ситуацію всім разом, притримуючись справжніх духовних цінностей цивілізованого формату провідних країн світу, про які чудово писали академіки Дмитро Лихачов і В'ячеслав Липинський. Перший стверджував, що «тільки та країна може існувати, яка свою історію, і особливо здобутки, використовує для подальшого розвитку», а другий застерігав, що «ніхто з нас не зробить націю, якщо ми самі нацією не захочемо бути».

У світлі викладеного увага суспільства має бути прикута до основоположних та історично-державотворчих подій, які вплинули або впливають на сучасні здобутки й проблеми аграрного сектору держави. Тисячолітня історія доводить, що через неухвалу до нього відходять у небуття навіть могутні імперії на кшталт Римської. Крім «воєн і видовищ», потрібно повсякденно, часто без прибутків і преференцій, працювати на землі заради «хліба насущного».

У всі часи існування цивілізації на території сучасної України сільське господарство було і залишається провідною галуззю економіки. Мабуть, про Україну в Біблії написано: “Хто обробляє землю свою, той хлібом насичується, хто за марницею гониться, той позбавлений розуму”. Істориками доведено, що його розвиток на теренах нашої Вітчизни мав таку еволюційну послідовність. Перший етап – до Петра I, з низьким розвитком, фактичною відсутністю промислового розвитку, ізоляваністю від розвинутих на той час європейських країн, постійні війни із внутрішніми та зовнішніми ворогами, реальна відсутність шляхів сполучень, величезна кількість диких звірів, несприятливий

клімат; із розвинутих галузей – бортове бджільництво та конярство. Другий етап почав свій відлік, як часто буває в історії, з особистих переконань Петра I щодо майбутнього країни. Через урядові рішення почалися реальні реформи. Завдячуючи їм, почали вирощувати ячмінь у Сибірі, збирати врожаї косою, покращувати луківництво, розповсюджувати картоплю, кукурудзу, лікарські рослини, тютюн, розвивати вівчарство і конярство. Було скасовано внутрішню митницю, запроваджену Єлизаветою I. Засновувалися галузеві товариства, виставки, періодичні видання. Третій етап тривав протягом 1861–1917 років із двома періодами. Початок другого характеризується прийняттям столипінської реформи. При всіх інших позитивах він дав відлік тому, що ми сьогодні називаємо сільськогосподарською дослідною справою. Об'єднуючою рисою всіх трьох етапів було те, що успіхи в розвитку техніки менше впливали, ніж в інших галузях промисловості, порівняно з ґрунтово-кліматичними та економіко-політичними факторами. Четвертий етап характерний колективним веденням сільського господарства з плановою максимально політизованою організацією економіки, і закінчився він уже в перший рік незалежності України. Наступний, таким чином, розпочався з 2000 року і триває дотепер. Його визначення можна узагальнити тезою – адаптація ведення сільського господарства в межах декларованої виконавчою владою приватної власності на землю для потреб європейської інтеграції та світової глобалізації. До речі, багато в чому такий підхід на українських землях вже існував як до подій 1917 року, так і в роки перших сподівань української державності (1917–1920). Доведено, що подальший розвиток аграрного сектору безпосередньо залежить від рівня його науково-освітнього забезпечення. Це стало зрозумілим після реформи 1861 року. За твердженням Д. М. Прянішнікова, ця реформа пробудила інтерес населення країни вивчати свої природні багатства, мати відповідні знання про них, що в свою чергу суттєво вплинуло на подальший розвиток вищої освіти взагалі та аграрної зокрема. Бажання мати власний якісний сільськогосподарський продукт посилилося в країні в 70-х роках позаминулого століття, коли нахлинув закордонний потік техніки та насіння,

які здебільшого, як не дивно, не задовольняли потреб товаровиробників галузевої продукції. Крім того, через двадцять років після проведення реформи чисельність населення країни збільшилася на 28% і досягла 64 млн. осіб, що призвело до скорочення навантаження на одну десятину ріллі з 4,8 до 3,8 десятин.

Уперше постало питання, яке ми сьогодні трактуємо як продовольчу безпеку, особливо на тлі низки посушливих років у країні. Першими порушили цю проблему провідні вітчизняні вчені й освітяни. Результатом стало створення в 1877 році при Головному ботанічному саді в Петербурзі першої загальнодержавної станції, як тоді казали, випробування насіння, на чолі з професором О. Ф. Баталіним. Вона, до речі, еволюціонує, існує у вигляді Ботанічного інституту РАН. В освітньому галузевому середовищі аналогічний орган створюється в 1881 році і при кафедрі загального землеробства Петровської землеробської та лісової академії (нині Російський державний аграрний університет ім. К. А. Тімірязєва) на чолі з А. О. Фадєєвим (1849–1915). Трохи згодом, завдячуючи В. Р. Вільямсу, установи, крім насіння такого типу, за тогочасною термінологією, випробували і ґрунти.

Наведене доводить, що згадані події взаємопов'язані в еволюціонуючому поступі як для подальшого розвитку сільського господарства країни взагалі, так і його науково-освітнього забезпечення.

Рівень розвитку останньої складової, що, завдячуючи в першу чергу морфолого-генетичному або науковому ґрунтознавству та його творцеві геніальному В. В. Докучаєву, дозволив сільськогосподарській науці ствердитися в окремій галузі людської діяльності та культури. Мало того, вихід книги “Російський чорнозем” у 1883 році не тільки започаткував новий напрям у вигляді сільськогосподарської дослідної справи, а й дав нове визначення сільського господарства. Наприкінці XIX ст. про нього почали говорити як про агрономію, передусім підкреслюючи його наукове наповнення.

За всіма цими еволюційними змінами стояли конкретні непересічні особистості. Слід наголосити, що система підготовки спеціалістів для потреб

сільського господарства й особливо фахівців вищої кваліфікації, які, до речі, знаходилися тоді в межах так званого болонського процесу, була однією з кращих у світі. Розпочавши власні експерименти ще за часів Катерини II із доповненнями до них реформ Олександра I, у 80-х роках XIX століття за державної зацікавленості вдалося створити відпрацьований механізм того, що для потреб аграрного сектору країни виникла і почала працювати ціла плеяда вчених відомих у всьому світі.

Продумана система післядипломної підготовки, а це – дворічне стажування у провідних науково-освітніх центрах Європи та Америки з відповідним офіційним звітом на вченій раді вузу, подальша дворічна безпосередня робота у визначених спеціалізованих центрах за напрямом – давала шанс обдарованій людині, не обтяженій походженням, стати професором у 27-30 років. Мало того, стати автором відкриття світового

Юр'єв В.Я.

гатунку саме в цьому віці. Зроблений мною аналіз дав підтвердження цьому на прикладі окремих учених, що творили на українських землях до 1917 року: С. М. Богданов, перший у світі визначив мертвий незасвоений запас вологи у ґрунті в 27 років; Д. Г. Віленський відкрив закон гомологічних рядів у 28-річному віці, П. Р. Сльозкін запропонував свій метод ізоляції при вивченні живлення рослин у тридцять один рік. І таких прикладів досить багато.

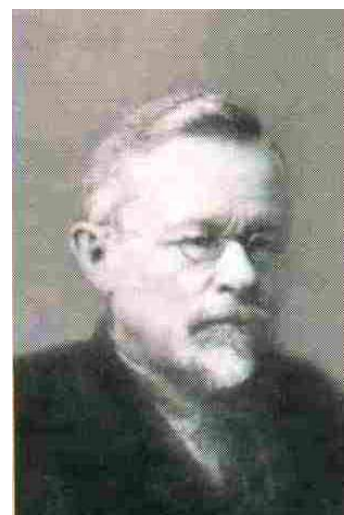
Будрін П.В.

Не випадково кожний професор царської доби призначався міністерством, був одним на кафедрі, мав шанс за бездоганну службу досягти чину дійсного статського радника або генерал-майора (IV клас петровського табелю рангу) як за формою, так і оплатою, що була на рівні посади віце-губернатора. До речі, державний службовець того часу фактично мав мало шансів стати професором. Рівень вимог був таким, що тільки 30 % бажаючих могли

подолати бар'єр дозволу. Маючи фактично 2-годинне щотижневе навантаження, професори царської доби досить активно займалися науковою роботою та впровадженням. Незважаючи на такий підхід, у 1903 році, після головування на випускних іспитах у КПІ, Д. І. Менделєєв звертається до прем'єр-міністра П. А. Столипіна з пропозицією відокремити науку від освітнього процесу, оскільки професорам немає часу якісно займатися наукою.

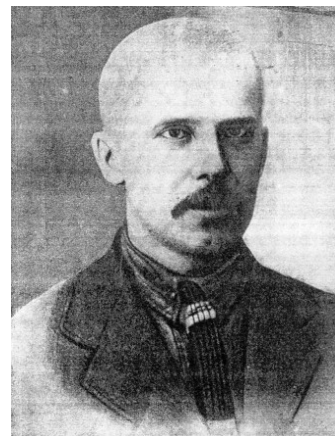
Саме в таких умовах сформувався і геній цілої плеяди видатних вчених. Наприклад, П.Р. Сльозкіна, який знав чотири іноземні мови, добре грав на музичних інструментах і писав вірші, після практичної роботи в США, Грузії, Середній Азії за фінансової підтримки мецената Т. С. Морозова, який теж сприяв розвитку його таланту, потім Німеччини та праці в А. Коха, Австрії, Бельгії, Угорщини, дворічної праці в Петровській Академії (1891–1892) на кафедрі у свого вчителя – професора І. О. Стебута, керування сільськогосподарським відділом Всесвітньої виставки в Чикаго в 1893 році, знову викладацької роботи в *alma mater*, досліджень Туркестанського краю, керування Сочинською сільськогосподарською та садовою дослідною станцією (1895–1897). У 35-річному віці Сльозкін приймає пропозицію Департаменту землеробства заснувати в Києві Контрольно-насіenneву станцію та лабораторію Київського землеробського синдикату. Власними дослідженнями встановлено, що свій відлік вона веде з 1 березня 1897 року. Майже за рік існування, завдячуючи своєму керманичеві, вона довела не тільки свою необхідність, а й економічну ефективність.

Віддаючи належне зробленому П. Р. Сльозкіним, його сучасники наголошували, що його теоретичні розробки довели необхідність з метою підвищення продуктивності агрофітоценозів впливати не тільки на ґрунт, а й на саму рослину. Саме ці розробки сприяли заснуванню в країні мережі селекційних установ і першої з них не тільки в країні, але і в Європі – Харківської у 1908 році на чолі з учителем В. Я. Юр'єва

Сльозкін П.Р.

– професором П. В. Будріним, 150-річчя від дня народження якого виповнилось у 2007 році. Вагомі успіхи в діяльності цієї станції для потреб сільського господарства дали підстави для проведення в Харкові в 1911 році першого загальнодержавного з'їзду з селекції, насінництва та розповсюдження селекційного матеріалу. Згодом геніальний М. І. Вавилов, який брав участь у роботі зібрання ще студентом, називав цей з'їзд основою становлення в країні не тільки перелічених у його назві напрямів аграрної науки, а й генетики. Усвідомлюючи все написане вище, вченою радою ДНСГБ УААН згідно з клопотанням її Центру історії аграрної науки було прийнято рішення присвятити чергову IV конференцію молодих вчених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні» визначній події в культурно-освітньому житті країни взагалі і особливо для

Терниченко

Городній М.Г.

потреб сільського господарства – 100-річчю від дня створення Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН. Ця подія збіглася і з не менш визначними ювілеями, а саме: 150-річчям від дня народження першого директора Харківської селекційної станції, засновника першої у світі освітньої кафедри рослинництва та автора першого вітчизняного підручника «Рослинництво» професора П. В. Будріна (1857–1939), 145-річчям від дня народження

Вавилов М.І.

засновника контрольно-насіневої справи в Україні – професора П. Р. Сльозкіна (1862-1927), 125-річчям від дня народження автора першого підручника державною мовою «Курс хліборобства» професора А. Г. Терниченка (1882–1927), 100-річчям від дня народження відомого

вченого-рослиника професора М. Г. Городнього (1908–1987) та 120-річчям від дня народження геніального вченого світового виміру – академіка М. І. Вавилова (1887–1943). Зібрання пройшло 29 січня 2008 року в ДНСГБ УААН під егідою УААН, ДНСГБ УААН, Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва УААН, Української державної насінневої інспекції, Інституту агротехнологій та якості продукції рослинництва НАУ. У його роботі взяли участь понад сто молодих дослідників, які вивчають розвиток аграрної освіти, науки та техніки, а також взагалі природознавства в Україні.

Відкрив конференцію віце-президент УААН академік А. М. Головка, який наголосив, що майбутнє всіх змін у країні – за галуззю і вони є критеріальною основою всіх сучасних перемог і невдач. Про історію й сьогодення Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН розповіла заступник

Академік УААН Головка А. М.

директора – член-кореспондент УААН В. П. Петренкова. Голова Української державної насінневої інспекції заслужений працівник сільського господарства України В. М. Маласай поділився думками про її 110-річний еволюційний поступ. Професор В. А. Вергунов презентував монографію «Професор

Член-кореспондент УААН Петренкова В.П.

П. Р. Сльозкін» і оцінив місце цього ученого в контексті розвитку науково-освітньої агрономії в Україні. Цю проблему, але стосовно професора М. Г. Городнього, доповіла директор НДІ агротехнологій та якості продукції рослинництва НАУ член-кореспондент УААН С. М. Каленська із презентацією спеціального біобібліографічного покажчика в серії «Вчені-аграрії України». Свій покажчик, присвячений майже вже забутому українському вченому й організатору сільськогосподарської справи професору А. Г. Терниченку, презентувала старший науковий

співробітник ДНСГБ УААН А. С. Білоцерківська. До зібрання в іншій серії ДНСГБ УААН «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії» представила свою книгу про академіка В. Я. Юр'єва науковий співробітник Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН В. М. Ожерельєва. Про першого директора цього славетного інституту розповіла кандидат історичних наук, учений секретар ДНСГБ УААН С. Д. Коваленко. Постать академіка М.І. Вавилова й особливо його діяльність для розвитку галузевої науки в Україні розглянув у власному повідомленні професор В. І. Глазко. Узагальнив еволюцію розвитку сільського господарства в Україні головний науковий співробітник ДНСГБ УААН професор П. П. Панченко.

На перший погляд здається, що з подіями і постатями, про ювілеї яких ми сьогодні згадуємо, як на титулі розданої учасникам зібрання спеціальної збірки матеріалів, а також у своїх виступах доповідачі не пов'язані, це не так. Кожен із згаданих видатних учених зробив вагомий внесок у розвиток саме Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН на різних етапах його еволюції – у питаннях практики рослинництва або ж теорії наук про рослини. Цікаво, що й їх різного роду ювілеї деякою мірою збіглися зі сторіччям, сподіваюсь, у найближчому майбутньому – Національного наукового центру «Інститут рослинництва». По-іншому й не може бути, бо «національних шахів» у цивілізованому світі не існує. До того ж на фоні тверджень окремих: моя лабораторія чи відділ, наш інститут і тим більше – я у тебе один, Україно! Забуваючи при цьому, що в усіх згаданих Україна одна на 47 мільйонів.

Підсумовуючи, не можна не згадати і ще про дві важливі події в культурному житті України в 2007 році, які не менш знакові для розвитку науково-освітньої думки, як 100-річчя Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН, а саме: 90 років становлення академічної думки та 110-річчя створення Національного аграрного університету. Досить невелика в еволюції розбіжність у роках їх заснування ще раз доводить, що вони створювалися для задоволення зростаючих потреб провідної галузі економіки сільського господарства. На

момент появи всіх трьох згаданих інституцій сільським господарством займалося 75 % населення українських земель.

Не випадково ще Перший Універсал Центральної Ради, проголошений 10 червня 1917 року, поряд із утвердженням «прав і вольностей української землі» наголошував: «Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею». Тому зрозуміло, що заснування 14 листопада 1918 року законом П. Скоропадського Української Академії Наук, і в першу чергу її діяльність, було націлене на теорію і практику дослідництва для потреб аграрної країни. Затверджений у цей день склад 12 перших академіків, серед яких, принаймні, п'ятеро (Вернадський, Кашенко, Тутковський, Туган-Барановський, Косинський) працювали із багатьох агробіоекономічних проблем, підтверджує це.

І сьогодні 33 % населення незалежної України продовжує забезпечувати аграрний сектор країни.

Тому для важливого прийняття радикальних змін без знань науки та її історії тільки указів і постанов недостатньо. Як можна втратити вже досягнуте на ниві науково-освітньої агрономії, доводять інтеграційні процеси сусідніх країн, що ще донедавна будували разом із нами світле комуністичне майбутнє. Для розуміння всіх змін, що вже відбулися або ще будуть, ми проводимо наше чергове зібрання у вигляді IV конференції молодих учених і спеціалістів. Бо саме молоді згодом прийдеться оцінювати всі сьогоднішні наші рішення як удачі, так і не зовсім.

Оскільки рішення, як завжди, приймаються у столицях, незважаючи на це, як я вже згадував, дві епохальні події стосовно розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні пов'язані з Харковом, а одна з Полтавою, саме з Києва ми повинні віддати належне за зроблене Інститутом рослинництва П. В. Будріним, А. Г. Терниченком, П. Р. Сльозкіним, М. Г. Городнім і, особливо, М. І. Вавиловим – доводячи, що ми всі разом, зібравшись сьогодні,

не тільки розуміємо їх місце в культурному житті країни, а й шануємо їх усіх разом за це.

Тому, якщо вважати, що село – це генетична ідентифікація української нації, то існування академічної науки по праву є її оберегом від усіляких непередуманих змін і трансформацій.